

Anvar TURABOV,

Jizzax politexnika instituti "Professional ta'lim" kafedrasida katta o'qituvchisi

E-mail: anvarturabov20@gmail.com

O'zMU Jizzax filiali Psixologiya fakulteti dekani, p.f.n., dots. N. Alimov taqrizi ostida

MUTAXASSIS SHAKLLANISH EVOLYUSIYASINING KASBIY MOBILLIK MODELI

Аннотация

Oliy ta'lim muassasasi talabasi mutaxassis bo'lishdan oldin uzoq muddatli rivojlanish bosqichlaridan o'tadi. Maqolada klasterli yondoshuv asosida rivojlanish sub'ektlari evolyusiyasining modellari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Kompetensiyalar, professional, model, mobillik, kasbiy mobillik, moslashuvchanlik, faollik, klasterli yondoshuv.

МОДЕЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ЭВОЛЮЦИИ СТАНОВЛЕНИЯ СПЕЦИАЛИСТА

Аннотация

Студент вуза проходит этапы длительного развития, прежде чем стать специалистом. В статье рассматриваются модели эволюции субъектов развития на основе кластерного подхода.

Ключевые слова: Компетенции, профессионал, модель, мобильность, профессиональная мобильность, адаптивность, активность, кластерный подход.

MODEL OF PROFESSIONAL MOBILITY FOR THE EVOLUTION OF BECOMING A SPECIALIST

Annotation

A university student goes through stages of long-term development before becoming a specialist. The article discusses models of the evolution of development subjects based on the cluster approach.

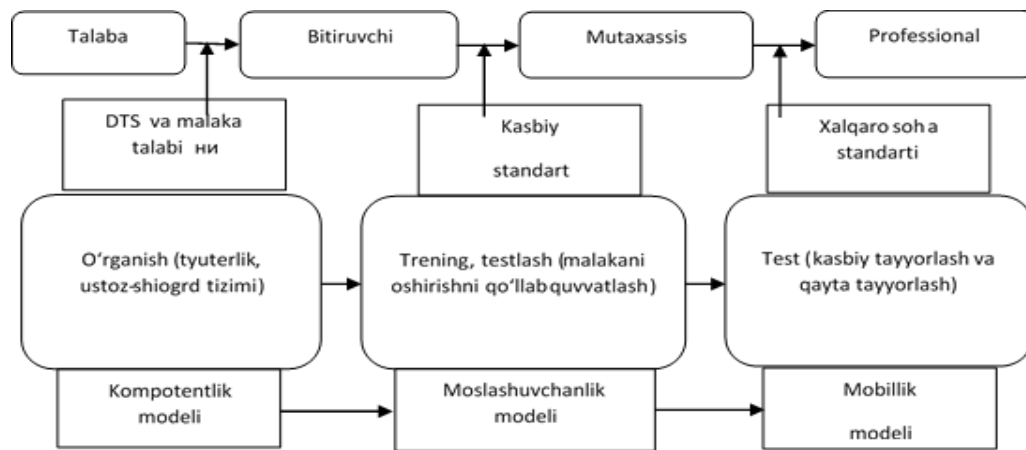
Key words: Competencies, professional, model, mobility, professional mobility, adaptability, activity, cluster approach.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da "gumanitar va pedagogik yo'nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga e'tiborni kuchaytirish, pedagogik ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish" ko'rsatib o'tilgan. Bunday vazifalarning bajarilishida respublikamizning bir qator oliy ta'lim muassasalaridagi "Kasb ta'limi" yo'nalishlarining mas'uliyati alohidadir. Bugungi kundagi ilm-fan, ishlab chiqarishning yuksak taraqqiyoti, kasb-hunar ta'lim tizimidagi tub o'zgarishlar ham oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan kasb ta'limi o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Zamonaviy ta'limning muvaffaqiyati doimiy o'zgaruvchan sharoitlarga egiluvchan javob berish qobiliyati bilan belgilanadi. Jamiyat mehnat bozori talablarining o'zgarishi bilan bog'liq holda o'z faoliyati mazmunini egiluvchan tarzda qayta tashkil eta oladigan mutaxassisga muhtoj. Muayyan sharoitlarga aloqador yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish uchun "umr bo'yi ta'lim olish" ga va natijada doimiy o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy tendensiyalarni tahlil qila oladigan, bozor iqtisodiyoti sharoitida nostandart yechimlarni qabul qila oladigan va amalga oshira oladigan, ishlab chiqarish va shaxsiy faoliyat sohalaridagi muammolarni bartaraf eta oladigan xodimlarga ehtiyoj bor. Chunki, tezda o'rganadigan va shu bilan birga har qanday

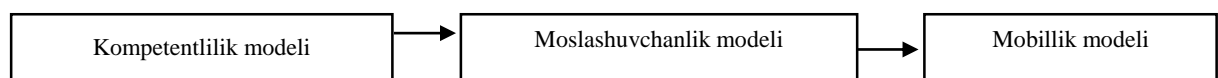
"so'rov" ga eng qisqa vaqt ichida javob berish imkoniyatiga ega bo'lgan kishiga har doim, har yerda talab bo'ladi. Butun umr davomida ta'lim olishning zamonaviy tendensiyalari axborotni izlab topish, qayta ishlash va taqdim qilish texnologiyasini, shaxs tomonidan o'zini o'zi o'rganish usullarini egallash, o'zining kuchli tomonlarini aniqlash va ularni muvaffaqiyatli yuzaga chiqarish, shuningdek, ilgari olgan bilimlarini yangi sharoitlarda qo'llash, o'zini o'zi tartibga solish, muvaffaqiyatli faoliyat strategiyasini qurish, yuqoriroq bosqichga o'tish uchun kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va hayotining turli davrlarida raqobatbardosh mutaxassis sifatida tarkib topish ko'nikmalarini ongli ravishda egallash zaruriyatiga olib keladi. Shuning uchun ham kasbiy mobillik qobiliyatiga ega mutaxassislarni tayyorlash mamlakatimizda zamonaviy kasbiy oliy ta'limning eng muhim muammolardan biridir.

Mutaxassisni shakllantirish modelini yaratish uchun uning shakllanishining barcha bosqichlarini o'rganish muhim hisoblanadi. Ushbu modellash natijasi bo'lib esa, biz mobillik raqobatbardosh xodim sifatida qabul qiladigan professional hisoblanadi. Mutaxassis maqomining ichki mazmunini belgilovchi asosiy tushunchalardan biri bu "mobillik" tushunchasidir. Taklif etilayotgan mobillik modeli klaster yondashuviga asoslangan. Klasterning mazmunini anglashda "rivojlanish sub'ektlari va shakllantirish ob'ektlari" yonma-yon ifodalanishini ko'rsatish mumkin (1-rasm).

1-rasm. "Rivojlanish sub'ekti – shakllantirish ob'ekti" klasteri

Mutaxassisni shakllantirish jarayoni rivojlanish sub'ektlari evolyusiyasining turli modellari tarkibiy qismida joylashgan uchta modelni o'z ichiga oladi (2-rasm): "kompetentlik modeli", "moslashuvchanlik modeli" va "mobillik modeli".

2-rasm. Rivojlanish subektlari evolyusiyasi modellari

Kompetentlik modeli - bu bitiruvchining kasbiy faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan nazariy va amaliy tayyorgarligining birligini ta'minlaydigan universal va kasbiy kompetensiyalar tizimining namunasidir. Professionalni tayyorlashning kompetensiyaviy modelining sinonimi sifatida biz uning kasbiy kompetentlik modeli tushunchasidan foydalanishimiz mumkin va biz uni o'z tadqiqotimiz doirasida quyidagicha tushunamiz: xodimning kasbiy kompetentligining komponentli tarkibi, tuzilishi va mazmunini o'z ichiga olgan etalonli modeli; ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi tomonidan analitik-tashxislovchi va rivojlanuvchi maqsadlarda foydalaniladigan o'zini o'zi o'rganish va o'zini o'zi baholash vositasi; o'z-o'zini tashxislash va o'z-o'zini rivojlantirish natijalari bilan etalonli modelni taqqoslash jarayonida yuzaga keladigan kasbiy kompetentlikni rivojlantirish va shakllantirish asosi.

Umumlashtirilgan variativ (o'zgaruvchan) kompetentli model quyidagilarni o'z ichiga oladi: faoliyatning kasbiy maqsadlari va vazifalari haqidagi tasavvurlar; o'quv-kasbiy faoliyat sub'ekti uchun kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar; shaxs tuzilmasida kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar sifatida namoyon bo'lishi kerak bo'lgan kasbiy funksiyalar, umumiy qobiliyatlar, individual shaxsiy sifatlar haqidagi tasavvurlar; xodim faoliyatining me'yoriy shartlari haqidagi tasavvurlar; kasbiy faoliyatda mas'uliyatli qarorlar qabul qilish ko'nikmalari; kasbiy ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalari; faoliyat mazmuni haqidagi tasavvurlarni shakllantirish [1].

Moslashuvchanlik modeli - shakllanish sub'ekti rivojlanishining taraqqiyoti evolyusiyasining navbatdagi bosqichidir. Moslashuvchanlik-bu individ, qatlam, guruhning yangi muhit sharoitlariga faol moslashishi natijasidir. Moslashuvchanlikning quyidagi turlari ajratiladi: kasbiy faoliyatga, ijtimoiy-psixologik, g'oyaviy-axloqiy, kundalik, dam olish, siyosiy va iqtisodiy moslashish, ijtimoiy ong shakllariga, tabiatga moslashish. Moslashuvchanlik modeli xodimning rivojlanishi uning keyingi kasbiy rivojlanish jarayonida o'zining kasbiy tarjimai holini, tarixini qurishni, yaratishni loyihalashni, qanday yangilanishini belgilaydigan moslashish mexanizmini o'z ichiga oladi. Kasbiy moslashuvchanlikning uchta asosiy jihati mavjud:

- 1) psixofiziologik - shaxsning kasbiy muhitning jismoniy sharoitlariga moslashishi;
- 2) kasbiy - kasbiy vazifalarga, bajariladigan operatsiyalarga, kasbiy ma'lumotlarga moslashishi;
- 3) ijtimoiy-psixologik - shaxsni kasbiy muhitning ijtimoiy tarkibiy qismlariga moslashishi [2].

Mobillik modeli - bu endigina mamlakatimiz pedagogika, shu jumladan kasbiy pedagogika fanining o'rganish ob'ektiga aylanoqda. Bu yerda xodimdan talab etiladigan zaruriy kasbiy xususiyatlarni ularning umumiyli va rivojlanishida tushunish alohida ahamiyatga ega. Ushbu shaxsiy xususiyatlardan biri mobillik bo'lib, u paydo bo'lgan muammolarni tezda hal qilish va vaziyatga tezda javob berishga imkon beradi.

"Mobillik" ("mobilis") tushunchasi lotin tilidan olingan bo'lib, "harakatchan" ma'nosini anglatadi. Elektron manbalarda esa ushbu tushuncha "olg'a qarab harakatlanish qobiliyatiga egalik", ko'proq maosh olish istagida turar joyi yoki ishini, shuningdek, o'zining ijtimoiy hamda mulkiy holatini tezkor o'zgartira olish qobiliyatiga egalik, o'zining mavjud ahvoli, holatini tezkor o'zgartirishga bo'lgan harakatchanlik, qobiliyat ekanligi ko'rsatiladi [7].

Lug'atlarga murojaat qilinganda "mobillik" atamasi "harakatchan, qo'zg'aluvchan" [8], "harakatchan, tezkor harakatga, qo'zg'alishga layoqatli" [9], kabi ma'nolarni anglatishi kuzatildi. O'z-o'zini doimiy rivojlantirish, o'zgarishlarga, yangi va kutilmagan vaziyatlarga tezkor munosabat bildirish va moslashish qobiliyatiga ega o'qituvchiga nisbatan mobil tushunchasini qo'llashimiz mumkin. Chunki, aynan shu turdagi o'qituvchigina o'zining bosh g'oyasini to'la anglaydi, o'qituvchilik faoliyati bilan shug'ullanayotganligini ongli ravishda tahlil qiladi, kasbiy faollikni namoyish qiladi va amaliy harakatlarga kirishuvchan bo'ladi. Demak, mobillikni faqatgina shaxsning jismoniy harakatchanlikka bo'lgan qobiliyati emas, balki uning psixologik xususiyatlari, kognitiv va hissiy jarayonlarning harakatchanligi sifatida ham anglashimiz mumkin.

Zamonaviy ilm-fanda "kasbiy mobillik" tushunchasi psixologlar, pedagoglar va sotsiologlar tomonidan faol ishlab chiqilib, o'rganilmoqda. Sotsiologlar tomonidan asosan, insonning umr bo'yi qayta o'rganish, mashg'ulotlar turini o'zgartirish, yangi kasbni o'zlashtirish qobiliyatida namoyon bo'ladigan kasbiy mobillik jarayonlarining sodir bo'lishi xususiyatlarini o'rganilsa, psixologik-pedagogik tadqiqotlar ob'ektlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi: insonning kasbiy faoliyatini yoki faoliyat turini o'zgarishiga tayyorligi yoki moyilligi muammosi; mobillikni o'z ehtiyojlari, qarashlari, maqsadlariga muvofiq faoliyatning yangi sharoitida o'zini o'zgartirish qobiliyatida ifodalangan va insonni hayotda, kasbda ijodiy o'zini amalga oshirishiga olib keladigan shaxsiy xususiyat sifatida talqin etilish muammosi [10].

"Kasbiy mobillik" tushunchasi juda keng va ilmiy bo'lib, murakkab tuzilishga ega. Bu shuningdek, shaxsning yangi texnika va texnologiyani tez va muvaffaqiyatli o'zlashtirish, yangi kasbiy faoliyat samaradorligini ta'minlovchi yetishmayotgan bilim va

ko'nikmalarni egallash qobiliyati va tayyorgarligi sifatida belgilanadi [3]. Kasbiy mobillikning muhim tarkibiy qismi mutaxassisning o'zgarishlarga ya'ni, inson o'z hayoti va faoliyatida hech kimning aralashuvi va bosimisiz sezilarli o'zgarishlar qilishga tayyorligidir.

Ilmiy adabiyotlarda kasbiy mobillik tuzilishiga nisbatan turlicha qarashlar mavjud. S. Saviskiy uning uch komponentli tarkibini keltiradi: intelligentlik, ochiqlik, ko'p qirralilik; L. Ribnikova esa uning ko'p komponentli tarkibini keltirgan: savodxonlik, o'qimishlilik, kasbiy kompetentlilik, shaxsning ichki erkinligi, vaziyat o'zgarishiga tez javob bera olish qobiliyati [5].

Keltirilgan tuzilmaviy komponentlardan tashqari, mobillik modelini yaratish uchun bizga professionalning kompetensiyalari uchun jaxon soha standartlari talablari ham kerak bo'ladi. Misol tariqasida EUR-ACEni keltiramiz.

EUR-ACE (Framework Standards for Accreditation of Engineering Programmes - Muhandislik akkreditatsiyasi uchun asos standartlari) birinchi (FC) va ikkinchi (SC) bosqichlari muhandislik dasturlari bitiruvchilarining kasbiy va shaxsiy kompetensiyalariga qo'yiladigan talablarni belgilaydi va kuchaytiradi.

Muhandislik tahlili (FC: ma'lum usullar va texnikalardan foydalangan holda muhandislik muammolarini aniqlash, shakllantirish va hal qilish uchun bilimlarni qo'llash; muhandislik mahsulotlarini, jarayonlarini va usullarini tahlil qilish uchun bilimlardan foydalanish; tegishli analitik va matematik modellashirish usullarini tanlash va qo'llash qobiliyati. SC: noaniqlik va raqobat sharoitida avval noma'lum bo'lgan muhandislik masalalarini yechish; ixtisoslashtirishning shakllangan yangi muhitda muhandislik masalalarini shakllantirish va yechish; konseptual muhandislik modellari, tizimlari va jarayonlarini yaratish uchun bilimlardan foydalanish; muhandislik masalalarini yechish uchun innovatsion usullarni qo'llash).

Tadqiqotlar (FC: adabiyotlarni qidirishni amalga oshirish hamda ma'lumotlar bazalari va boshqa ma'lumot manbalaridan foydalanish, tajribalarni loyihalash va o'tkazish, natijalarni sharhlash va xulosalar chiqarish qobiliyati; ustaxona va laboratoriyada ishlash ko'nikmalari. SC: tegishli ma'lumotlarni aniqlash, olish va joylashtirish, analitik tadqiqotlarni rejalashtirish va o'tkazish, modellashtirish va tajriba o'tkazish, ma'lumotlarni tanqidiy baholash va xulosalar chiqarish, o'z muhandislik faoliyati sohasida yangi texnologiyalarni qo'llashni o'rganish qobiliyati).

Shaxsiy kompetensiyalar (FC: individual va jamoa a'zosi sifatida samarali ishlash, kasbiy muhitda va umuman jamiyatda samarali muloqot qilishning turli usullaridan foydalanish qobiliyati; muhandislik yechimlariga mas'ullik sohasida, shu jumladan ijtimoiy va ekologik kontekstda sog'liqni saqlash, hayot faoliyati xavfsizligi va qonunchilikdagi talablardan xabardorlik; kasbiy etika, mas'uliyat va muhandislik amaliyoti normalariga sodiqlik; o'zgarishlarni boshqarish va tavakkalni boshqarish kabi loyihaviy boshqarish va biznesni yuritish masalalaridan xabardorlik; hayot davomida mustaqil bilim olish zarurati va qobiliyatini anglash. SC: birinchi siklning barcha mezonlarini talablarning yuqori darajasida bajarish; kasbiy faoliyatning turli sohalarida turli darajadagi mutaxassislardan iborat guruh yetakchisi sifatida samarali faoliyat yuritish, milliy va xalqaro jamoalarda ishlash qobiliyati) [6].

Professionalning, xususan, kasbiy mobillikning tuzilishi va mazmuniga oid barcha yondashuvlarni tahlil qilish bizga to'rt komponentga ega bo'lgan talabgor xodimning kasbiy mobilligining keng qamrovli tuzilmasini yaratishga imkon beradi. Birinchisi, yangi bilim va ko'nikmalarni egallash imkoniyati va tayyorligi; ikkinchisi – o'z kasbiy faoliyatida qayta o'zgarish qobiliyati; uchinchi – ishning yangi sharoitlariga moslashish maxorati; to'rtinchi komponent - ichki erkinlikka ega bo'lish.

3-rasm. Kasbiy mobillik modeli

Talabdan to professionalgacha bo'lgan shakllanish evolyusiyasidagi mobillik modeli (3-rasm) ma'lum bir shaxs sifatining ijtimoiy va shaxsiy yo'naltirilgan, moslashuvchan va ijtimoiy-madaniy mohiyatini ochib beruvchi to'rt komponentning integratsiyasidir. Ushbu komponentlarning har biri, ularning rivojlanishi natijasida uning shakllanishiga olib keladigan quyi tuzilmalarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, kasbiy mobillikka bo'lgan ehtiyojni shakllantirish quyidagilarga asoslanadi: o'z-o'zini o'qitish va muvaffaqiyat motivatsiyasini rivojlantirish; o'z-o'zini amalga oshirishga, mavjudlikni va kasbning o'zgarishini optimistik idrok etishga munosabatni shakllantirish. Kasbiy mobillik qobiliyatlari rivojlangan kognitiv qobiliyatlarini, kreativlikni, divergensiyani va tanqidiy fikrlashni o'z ichiga oladi. Kasbiy mobillikning bilish asosi umumiy ta'lim bilimlari, kasbiy bilimlar, universal kompetensiyalar va bilimlarni tezda uzatish qobiliyatidan iborat.

Xulosa. Mamlakatimizda professional ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha davlat va jamiyat talablariga muvofiq bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining manfaatlariga mos keladigan professional ta'lim mazmunining ishlab chiqilishi bilan birga ularning oliy ta'lim muassasalarida kasbiy tayyorlash jarayonida kasbiy mobilligini shakllantirishni ta'minlaydigan boshlang'ich imkoniyat va yutuqlarini baholash imkonini beruvchi nazorat o'rnatilgan. Shuningdek, bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga yordam beradigan motivatsion maydon yaratilgan bo'lib, u bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining o'z trayektoriyasiga ega kasbiy rivojlanish dinamikasiga ijobiy ta'sir qiladi. Umuman olganda, bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining professional ta'lim tashkilotlari faoliyatida o'zini kasbiy namoyon qilishi hamda zamonaviy jamiyatda o'zini qulay his qilishi, mehnat bozoridagi talabga javob berishi uchun

yangi mehnat sharoitlariga tezda moslasha olishi ularning kasbiy mobilligini ta'minlovchi zaruriy shart bo'lib hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Завада Г.В., Кудakov О.Р., Мухаметзянова Ф.Г., Матушанский Г.У. Модель формирования профессионала-специалиста на основе компетентного подхода // Сборник научных статей международного методологического семинара, посвященного 80-летию со дня рождения академика Российской академии образования, доктора педагогических наук, профессора, заслуженного деятеля науки РФ Антонины Павловны Беляевой 28-29 февраля 2008 года, в двух частях. Ч. II. СПб: ИПТО РАО. С. 132-140.
2. Матушанский Г.У., Кудakov О.Р., Завада Г.В. Теоретико-методологические аспекты применения компетентного подхода в высшем профессиональном образовании: монография. Казань: КГЭУ, 2010. 138 с.
3. Горюнова Л.В. Теоретико-методологические основания стратегии изучения феномена профессиональной мобильности. // Гуманитарные и социально-экономические науки. Спецвыпуск «Педагогика». 2006. № 2.
4. Соколова М.Л. Проектирование индивидуальных образовательных маршрутов студентов в вузе: дисс...канд.пед.наук. Архангельск, 2001. 202 с.
5. Савицкий С.К. «Сущность и структура профессиональной мобильности специалиста» Камский государственный политехнический институт [Электронный ресурс]. URL: <http://www.sets.ru/base/10nomer/savickii/stat2.htm>
6. Чучалин А.И. «Американская» и «болонская» модель инженера: сравнительный анализ компетенций // Вопросы образования. 2007. № 1. Зарегистрирована 27.01.2011 г
7. Turabov A. M., Factors Affecting the Formation of Professional Mobility of Future Specialists. // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching (EJLAT), March, 2024. P. 8-13.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд / Таҳрир хайъати: Т.Мирзаев ва б.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 672 б.
9. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: “Эксмо”, 2006. – 944 с
10. Turabov A. M., Methodology for development of professional mobility of future vocational education teacher // Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ). Vol. 12, Issue 3, March, (2024). P. 303-345.